

Suvremeni problemi shvaćanja održivog razvitka i zaštite okoliša u postkomunističkim zemljama: primjer Hrvatske*

Velimir Pravdić

Centar za istraživanje mora, Institut »Ruđer Bošković«, Zagreb

Sažetak

Raspravlja se o nastanku i definiciji pojma održivog razvitka i o njegovom tumačenju u dvjema europskim regijama: zapadnoj – Europskoj zajednici – i u postkomunističkim zemljama središnje i istočne Europe, kojima pripada i Hrvatska. Pregledom historijata razvitka misli o zaštiti okoliša u posljednjih 25 godina ukazuje se na brze promjene, koje biše komunističke zemlje nisu slijedile iz ideoloških razloga. Posebno se razmatra pitanje manjka precizne definicije i kriterija za prepoznavanje održivog razvitka te se navodi nekoliko kriterija održivosti koji su predloženi u suvremenoj svjetskoj literaturi. Na primjerima provedbe međunarodnih konvencija prihvaćenih na konferenciji UN-a u Rio de Janeiru ukazuje se na nedostatke suvremene politike održivosti u Hrvatskoj.

Ključne riječi: Hrvatska, održivi razvitak, održivost, zaštita okoliša

UVOD: RAZVITAK EKOLOŠKIH NAZIRANJA

Ovaj se prikaz oslanja na viziju nekih dimenzija suvremenih kretanja u paradigmi novog pristupa gospodarskom razvitku i zaštiti okoliša. Napisan je kao vizija prirodno-znanstvenika i to mu je osnovna tema. Ulaz u sociološke i ekonomske kategorije razmatranja nužan je: bez njih je razumijevanje suvremenih kretanja u provedbi održivog razvitka i zaštite okoliša nemoguće. U tom se smislu i navode povijesne dimenzije razvitka ekološke misli u svijetu.

NEKE POVIJESNE DIMENZIJE RAZVITKA MISLI O OKOLIŠU I RAZVITKU

Pregled najvažnijih zbivanja u razvitku misli o zaštiti okoliša, i ujedno misli o jedinstvu gospodarskog i ekološkog naziranja u sustavu modernog svijeta, možemo sažeti u posljednjih 25 godina ovog stoljeća. U *Tablici 1* navedeni su oni događaji na svjetskoj razini koje smatram bitnima za razumijevanje ovog rada.

* Rad se temelji na autorovu izlaganju na hrvatsko-njemačkom simpoziju Goethe-Instituta Zagreb i časopisa »Socijalna ekologija« Ekološki izazovi modernom društvu, održanom 25. i 26. travnja 1996. godine u Goethe-Institutu u Zagrebu.

Veći dio podataka o literaturi i istraživanja koja su dovela do spoznaja iznesenih u ovom radu proizvod su autorovog projekta **Obrazovanje za održivo društvo**, koji financira Higher Education Support Program (HESP) Europskog Sveučilišta, Prag i Budimpešta.

Tablica 1 – Povijest napora u zaštiti okoliša i održivog razvitka (dogadjaji u posljednjih 25 godina, 1971.–1996.)

1971./72.	RIMSKI KLUB: GRANICE RASTA
1972.	UN KONFERENCIJA O LJUDSKOM OKOLIŠU, STOCKHOLM
1981.	ICIDI (W. BRANDT): SJEVER - JUG
1983.	UN KONVENCIJA O PRAVU MORA (STUDENI 1994!)
1986.	WCED (BRUNDTLAND): NAŠA ZAJEDNIČKA BUDUĆNOST Održivi razvitak
1989.	PAD KOMUNIZMA - BERLINSKI ZID RIMSKI KLUB: PREKO GRANICA RASTA
1990.	STOCKHOLMSKA INICIJATIVA O KOLEKTIVNOJ SIGURNOSTI
1991.	HRVATSKA NEZAVISNOST I DOMOVINSKI RAT IUCN: STRATEGIJA ZA ODRŽIVO ŽIVLJENJE ASCEND 21 (BEČ): ZNANOST ZA RAZVITAK
1992.	WCED: PREKO NAŠE ZAJEDNIČKE BUDUĆNOSTI UNCED: <i>AGENDA 21</i>
1993.	GATT: BEZ KOMISIJE ZA OKOLIŠ!
1994.	SVJETSKA BANKA: Globalna okolišna organizacija (GEF) - 2. faza
1995.	SOFIJA: MINISTARSKA KONFERENCIJA O EUROPSKOM OKOLIŠU DAYTONSKI MIROVNI DOGOVOR (studenii)
1996.	IUCN: SVJETSKI KONZERVATORSKI KONGRES, Montreal, listopad

Osnovica razmatranja svakako je Konferencija o ljudskom okolišu, održana 1972. godine u Washingtonu. Prethodila joj je velika medijska pozornost koju je godinu dana prije izazvalo objavljivanje izvještaja Rimskog kluba, **Granice rasta**. Iako su se predviđanja Rimskog kluba pokazala netočnima, što su i sami autori pripisali pogreškama u matematičkom modelu, ipak je taj izvještaj najavio promjenu paradigme gospodarskog razvitka. Smatram **Granice rasta** jednim od nagovještaja silaska ekonomske teorije J. M. Keynesa sa svjetske pozornice.

Objava izvještaja Brandtove komisije Sjever–Jug bila je prva autoritativna studija koja je ukazala da se ideološke razlike Istok–Zapad mogu razriješiti u dogledno vrijeme, ali da će gospodarski jaz između Sjevera i Juga ostati izvan domašaja političara i političkih sustava druge polovice 20. stoljeća te predstavljati jedan od ključnih činilaca opstanka čovječanstva.

Pojava Brundtlandinog izvještaja **Naša zajednička budućnost** uvela je u govornu sferu pojam održivog razvitka, dajući mu jednu od definicija koja uvažava potrebe i aspiracije budućih generacija. Iako su definicije **održivog razvitka** brojne i različite, one su danas sastavni dio jezika svake političke sile i većine političara u svijetu. Kao znanstvenik, za daljnju upotrebu preuzimam definiciju održivog razvitka kao onog koji unapređuje kvalitetu života življenjem unutar prihvatnog kapaciteta ekosustava, koji ga podržava.

Kasne šezdesete godine ovog stoljeća donijele su razvijenom svijetu prepoznava-
nje zagađivanja okoliša kao osnovnog problema, koji prati, i koji će pratiti, suvremenu
industrijsku civilizaciju. To je rezultiralo Stockholmskim kongresom o ljudskom oko-
lišu 1972. godine, kao i osnivanjem posebnog programa UN-a za zaštitu okoliša,
UNEP-a.

Sredinom 70-ih godina 20. stoljeća akcije su postale odlučnije i uz određenu
financijsku pomoć postale i djelotvornije. Za ovo je podneblje, i za Hrvatsku, bila
važna 1975. godina, kada je potpisana Barcelonska konvencija o zaštiti Mediterana,
prva od niza konvencija u okviru programa zaštite regionalnih mora. Čitav niz
međunarodnih sporazuma, konvencija i protokola dominirao je svijetom 80-ih godi-
na. Zapadni je razvijeni svijet, svijet tržišne ekonomije, sve ozbiljnije shvaćao svjetsku
ekološku krizu. Komunistički je svijet, svijet centralno – planske ekonomije, bio, u
osnovi, izvan tih kretanja, smatrajući ih ideološkim napadom na manje razvijene
zemlje. Kod toga se ponovno, kao i u slučaju Schrödingerove i Heisenbergove fizike
pojavi nesklad između tradicionalne misli i novih shvaćanja s osnovom u znanosti-
ma. I u problemima zaštite okoliša znanstvenici su u komunističkim zemljama shvaćali
dubinu problema koji ih okružuju i rastuću prijetnju s kojom će se prije ili kasnije
morati suočiti. Černobilska katastrofa, s jedne strane, i Gorbačovljeva *Glasnost*, s druge
strane, započeli su jedan proces promjena u shvaćanju ekoloških problema i u struk-
turama vlasti u komunističkim zemljama.

1989. godina, godina pada Berlinskog zida, bila je za ekološka razmatranja pivotalni
prijelaz u paradigmu održivog razvitka uz zaštitu okoliša. Pad komunizma kao eko-
nomske i političke kategorije, otkrio je javnosti u tom dijelu svijeta dugo poznate, a
najčešće zanemarivane, probleme i gospodarstva i okoliša, a time i osnovnih ljudskih
prava. Hrvatska je u tom razdoblju zahvaćena valom nacionalnog pokreta oslobođanja
od komunističke doktrine, ali i od njenih nosilaca, jugoslavenskog komunističkog
aparata.

Dva osobito važna međunarodna dokumenta pojavila su se 1991. odnosno 1992.
godine, oba kao prekurzori Konferencije Ujedinjenih naroda o ljudskom okolišu,
održane sredinom 1992. u Rio de Janeiru.

Prvi od tih dokumenata je **Strategija za održivo življenje, Briga za zemlju**, doku-
ment IUCN-a, Svjetske konzervatorske organizacije. Drugi od tih dokumenata jest
Agenda znanosti za okoliš i razvitak za 21. stoljeće (*ASCEND 21*), kojeg je ICSU
(Međunarodni savjet znanstvenih udruženja) sagradila na osnovi materijala i rasprava
na konferenciji održanoj u studenom 1991. u Beču. Oba su ova dokumenta proizvod
grupacija znanstvenika koji su svojim iskustvom predložili promjene shvaćanja i
prakse suvremenog života. Njihov je ulaz u strukturu UN-a doživio niz kompromisa,
manjih ili većih izmjena, izgubio ponešto na dosljednosti, ali su oba postali važni
dijelovi ključnog dokumenta Konferencije UN-a u Rio de Janeiru, *Agenda 21*.

Zapadni je svijet zamislio i počeo ostvarivati neke od zamisli i načela sadržanih u
ovim dokumentima. Ipak, mnoge zemlje tzv. trećeg svijeta doživjele su Konferenciju
u Riju kao pritisak razvijenih na manje razvijene zemlje. Obrazloženje za to nalazile
su u obje konvencije (o očuvanju biodiverziteta, te o sprečavanju promjena klime), u
radu GATT-a, koji među nizom svojih komiteta nije imao komitet za zaštitu okoliša
te u radu Global Environmental Facilityja, svjetske financijske institucije koja je

stvorena za brigu o zaštiti okoliša rješavanjem onih problema koji najviše pritišću zemlje s nedovoljno kapitala i s najvećim problemima iskorištavanja prirodnih resursa.

Ovo izlaganje ne odnosi se na Aziju, Afriku ili Južnu i srednju Ameriku i na one zemlje koje su se suočile s najtežim problemima nametnutim nerazvijenošću, velikim prirastom populacije i čitavim nizom dubokih političkih nestabilnosti. Ovo je izlaganje vezano za Srednju i Istočnu Europu, za one postkomunističke zemlje koje traže svoj »priključak« na društvenu i gospodarsku strukturu zapadnog svijeta: onog tržišne ekonomije, poštivanja građanskih prava, političkog pluralizma i decentralizacije odlučivanja. Stupanj visoke obrazovanosti i stručna razina populacije približno je jednaka na oba kraja Europe, ali je u gospodarskim mjerilima razlika golema. Vrijednosni su elementi političkog i gospodarskog ustrojstva ugrađeni u osnovna polazišta zaštite okoliša, poznatija pod suvremenim naslovom **gospodarenja resursima** i njihovoj zaštiti od neracionalnog korištenja. Sklop tih termina sadržan je u nazivlju *environmental management*, koji zapravo još i nema semantički primjeren hrvatski prijevod i dokazuje zaostajanje i teorije i prakse u ovoj zemlji.

Hrvatska je u ove promjene ušla još u okvirima bivšeg državnog ustrojstva, što podrazumijeva i sva ideološka ograničenja s kojima se morala pomiriti. Interes je Hrvatske bio u ostvarenju nekih od značajnijih Konvencija; ako želimo potkrijepiti primjerima, to se prije svega odnosi na Barcelonsku konvenciju o zaštiti Mediterana iz 1975. Ostvarivanje načela te Konvencije i njezino uvođenje u Hrvatskoj (zapravo u bivšoj Jugoslaviji) nije bilo ostvareno, ako provođenje promatramo u obvezama koje su iz Konvencije proizlazile. To se posebno odnosi na onaj dio koji traži gospodarenje okolišem (*environmental management*). Ako uzmemo u obzir sva ograničenja političkog i gospodarskog sustava centralno-planske ekonomije, uključivši i jugoslavenski model samoupravne političke strukture te manjak onih ljudskih prava koja su nužna u provođenju načela sadržanih u toj Konvenciji, to je bio rezultat koji se mogao i očekivati.

Nakon raspada bivše države, rata, nekoliko godina situacije *status quo* u rezultatima ratne agresije, zaštita je okoliša, a time i Jadranskog mora, postala djelatnost manje važnosti od osiguranja opstanka nove hrvatske države. Mnoge zemlje ovog područja, koje nisu bile opterećene problemima kao Hrvatska, nalaze se, uzevši u obzir geografske i socijalne okolnosti, u sličnom stanju. U kontekstu odnosa prema zaštiti okoliša, Hrvatska se ne razlikuje mnogo od drugih novostvorenih postkomunističkih zemalja. Na osnovi ove hipoteze, i na osnovi vlastitog iskustva, slučaj Hrvatske može se smatrati karakterističnim za prilike u središnjoj i istočnoj Europi. Razmatranje nekih okolnosti trebalo bi pomoći razumijevanju dosega i ograničenja koja prevladavaju u toj regiji.

PERSPEKTIVE ODRŽIVOG RAZVITKA

Imamo li definiciju održivog razvitka?

Mislim da nemamo. No problem je definicije i definiranja **održivog razvitka**, na neki način, sličan mnogim sličnim problemima: postoji neosporan osjećaj da imamo potrebu za nekim stanjem odnosa i pravila ili, točnije, potrebu za nekom dinamikom, a da nismo u stanju uvjeriti ni sami sebe niti ikoga drugoga u čemu se, precizno, sastoji taj pojam ili to stanje. Stoga ima mnogih koji taj pojam nazivaju socijalnim konstruk-

tom, praznim pojmom i političkim sloganom. Upravo je u tome i bila prva, i možda najveća, zapreka uvođenju tog pojma u sustavu centralno-planske ekonomije: sumnjičavost prema nastojanjima kapitalističkog Zapada. Danas je u Hrvatskoj barem taj aspekt odnosa bitno promijenjen, iako se i danas traže kriteriji za prepoznavanje tog razvitka. Neka razmatranja nam ipak mogu baciti nešto svjetla na razvitak misli.

U **Tablici 2** naveo sam neka načela koja nam mogu pomoći u opisivanju, pa čak i u definiranju pojma održivog razvitka. Postoje 4 kategorije kriterijâ: ekološki, socijalnoetički, gospodarski te politički (Chiras, 1995).

Tablica 2 – Načela održivog razvitka

EKOLOŠKA

GRANICE

OVISNOST

MEĐUOVISNOST

ŽIVLJENJE UNUTAR PRIHVATNOG KAPACITETA

DRUŠTVENOETIČKA

SOCIJALNA PRAVDA: UNUTAR- I MEĐUGENERACIJSKA JEDNAKOST

NOVA ETIKA OKOLIŠA

EKONOMIJA

TRŽIŠNA OGRANIČENJA

RAZVITAK ZA LJUDSKE POTREBE

KAKVOĆA ŽIVOTA umjesto MATERIJALNOG RASTA

SAMOSVOJNOST

POLITIČKI I PROVEDBENI PROBLEMI

FOKUSIRANJE NA KONTROLU IZVORIŠTA

DEMOKRACIJA

SLOBODA OD POLITIČKIH PRITISAKA

SURADNJA

SUDJELOVANJE U ODLUČIVANJU

O definiciji sadržanoj u *Našoj zajedničkoj budućnosti* (Brundtland, 1987) ne treba više govoriti. Ona je napuštena. Već sam se pozvao na Claudea Martina (predsjednika WWF – *World Wide Fund for Nature*) koji je uveo načelo življenja unutar prihvatnog kapaciteta globalnog ekosustava. Uza sva daljnja razmatranja i »pročešljavanje« suvremene literature (npr. Chiras, 1995), ova je definicija za mene ostala osnovnom i bitnom. Problem je samo u tome što nitko nije došao do toga da pokaže, ili čak samo procijeni, prihvatni kapacitet (*carrying capacity*) ni globalnog ni regionalnog, a često ni lokalnog ekosustava.

Ipak, problem se svodi na potrebu jedne vrijednosnoneutralne definicije, one koja omogućava široki konsenzus među ljudima neke zajednice s vrlo različitim shvaćanjima perspektive života (Brooks, 1992). To se isto tako odnosi na razvojne strategije

neke zemlje ili neke regije. Pitanje nadoknađivanja zaostatka u životnom standardu osnovna je preokupacija misli većine stanovnika postkomunističkih zemalja. Za znanstvenika (a s tog gledišta sam jedino i sposoban govoriti) pitanje se svodi na to je li moguća znanstvena procjena a ne transznanstveno odlučivanje o kriterijima održivosti? Ovo je vječna tema poduzetništva u zemljama u razvitku, posebno u zaostalim zemljama, i možemo je smatrati otrcanim i potrošenim pitanjem u većini razvijenih zemalja Zapada. U središnjoj i istočnoj Europi, u postkomunističkim zemljama, ima mnogo dokaza da se raspravlja upravo u ovoj kategoriji pitanja.

Održivost (*sustainability*) nije tehnički problem ili neka karakteristika nekog projekta ili neke strategije (Munro, 1995). To je vizija budućnosti, ona koja ljude koji odlučuju o razvitku (*decision makers*) opskrbljivanje nekim ekvivalentom cestovne karte, koja im pomaže odlučiti kamo ići i kojim putem. Održivost se također mora fokusirati na etička i moralna načela koja moraju voditi djelovanje i pojedinaca, i institucionalnih struktura – državnih i nedržavnih (NGO).

Održivost znači kontrolu zajednice nad kapitalom – ljudskim, prirodnim, socijalnim, kulturnim – u svim njegovim oblicima. To znači da je održivost moguća samo onda ako postoji neka garancija ekonomske sigurnosti i za individu, i za zajednicu. To je moguće samo u demokratskom društvu i u društvu gdje je sustav odlučivanja demokratski transparentan. Jedan od važnih – i u tom okviru neodvojivih – ciljeva jest održanje integriteta prirodnog ekosustava (Viederman, 1993).

ODRŽIVOST I DRUŠTVENI SUSTAV

Već sada proizlaze neki manjkovi nerazvijenih demokracija u postkomunističkim zemljama, a to se odnosi i na Hrvatsku. Prije svega, nema one lokalne, komunalne odgovornosti, koja je karakteristična za razvijene zemlje na zapadu Europe. Osim toga, sustav odlučivanja je daleko od transparentije i mogućnosti kontrole nad njim. Kod toga treba shvatiti (Viederman, 1995) da i na Zapadu problemi okoliša, koji nas danas muče, nisu posljedica nekih nepredviđenih događaja, već tehnoloških i znanstvenih uspjeha prethodnih vremena. Uzmite samo dva primjera: (1) suvremenu, kemiziranu, visokorodnu poljoprivredu te (2) nuklearnu energetska tehnologiju. Primjerom su za to u bivšim zemljama centralno-planske ekonomije veliki problemi nekadašnjeg SSSR-a: poljoprivreda, uništenje Aralskog jezera zbog odvođenja vodâ za navodnjavanje, nuklearna katastrofa u Černobilju, ili namjerno potapanje isluženih nuklearnih reaktora u Karskom moru (*Kara sea*). Bili su to događaji koji su dugo vremena bili zatajivani, izvršavani bez prilagođenog utjecaja društvene zajednice, ali i bez socijalne i moralne odgovornosti onih koji su donosili odluke. A za zemlje demokracije, kao i za postkomunističke zemlje, jednako vrijedi i problem da je i politički i socijalno teško prihvatljivo da upravo oni koji su stvorili probleme budu pozivani da ih rješavaju. Povratak reformiranih komunista na vlast demokratskim putem u nizu zemalja središnje i istočne Europe postavlja takva pitanja. Unatoč drukčijim izjavama, na udaru je središnji dio zakonodavstva o okolišu. Posebno je važno da pitanje održivog razvitka ne ovisi o manjku znanja. Održiv razvitak i gospodarenje okolišem sve više i više postaje problem političke volje i moći. Kod toga se ne treba pozivati na autoritarne državne vlasti kao one koje su sposobne riješiti političke probleme zaštite okoliša i održivog razvitka. Povijesni podaci pokazuju da su demokratska društva rješavala

probleme mnogo djelotvornije nego ona autoritarna. Tu je i velika pouka za mnoge postkomunističke zemlje, mnoge od kojih teže prema autoritarnim sustavima.

Viederman (1995) je naveo 5 deskriptivnih kriterija koji tumače što je održivost (Tablica 3).

Tablica 3 – Održivost (održivo življenje, održiv razvitak)

PET OPISNIH KRITERIJA ODRŽIVOSTI:	
1.	ODRŽIVOST KAO DRUŠTVENA KONSTRUKCIJA
2.	VIZIJA POŽELJNE (I ŽELJENE) BUDUĆNOSTI
3.	DRUŠTVENI PROCES S POČETKOM, ALI BEZ UTVRDLJIVOG KRAJA
4.	KVALIFIKACIJA PUTE M DRUŠTVENOG KONTEKSTA, OVISNOST O OKRUŽENJU
5.	POVEZANOST S PRIRODNIM EKOSUSTAVOM I/ILI MODIFICIRAN DRUGIM PODSUSTAVIMA (GOSPODARSKIM, KULTURNIM, POLITIČKIM, ZNANSTVENIM i drugim)

Možda ovih nekoliko natuknica ukazuje kako se održivost može prihvatiti kao opisni termin u ovim okvirima, ali da su moguća tumačenja nužno različita. Društveni sustavi u (post)komunističkim zemljama oslanjaju se na spoznaju, da su u znanosti podaci nesigurni, sustav vrijednosti u previranju, potrebe za društvenim ulaganjima visoke i, najvažnije, da su potrebe za odlukama hitne. I u mnogim zemljama tržišne ekonomije zbog političkih i socijalnih okolnosti ne postoji politika (*policy*) za provođenje održivosti. U mnogim pak postkomunističkim zemljama postoji upravo paranoični strah od kritičnih, politički teških odluka. Pribjegava se preraspodjeli postojećeg, iako mahom mršavog kapitala, prirodnog i stvorenog, umjesto da se stvara novi. Predmetu promjene (od jezika do vlasništva nad zemljom) posvećuje se mnogo govora, ali se mnogo manje, nedovoljno, domišljaju procesi potrebni za promjene. Malo je poznato o tome kako se sustavno vode ti procesi, a pogotovo ništa o tome kako treba promijeniti ponašanje institucija i pojedinaca za početak tih procesa. Ne moram posebno naglašavati da Hrvatska također »boluje« od istih problema.

Ono što je za mnoge postkomunističke zemlje, a time i za Hrvatsku, karakteristično, jest nemogućnost institucionaliziranja **znanosti za razvitak**. Ta znanost, sudeći po preporukama ASCEND 21, mora biti holistička. Zato i obrazovni sustav, od osnovne do sveučilišne razine, mora isto tako biti holistički. U Hrvatskoj, barem za sada, prevladava redukcionizam, i to onaj ekstremnog tipa. Ne uvažava se načelo da nema problema u razvitku i u očuvanju okoliša koji su strogo monodisciplinarni, individualni, ograničeni na pojedinca ili na uski krug ljudi. Problem je uočio već 30-ih godina ovog stoljeća ekonomist John Maynard Keynes, koji je rekao (Viederman, 1995) da se poteškoće ne nalaze u prihvaćanju novih ideja, već u napuštanju starih. A komunizam je u središnjoj i istočnoj Europi prevladavao pola stoljeća i njegove su ideje i shvaćanja svijeta duboko usađene u svijest niza generacija.

Sve se postkomunističke zemlje svjesno ili nesvjesno susreću s još jednom istinom: klasični je tržišni sustav otvoren, ali nalazi se u konačnom i zatvorenom globalnom ekosustavu. Na mnogim se lokalnim ekosustavima približavamo onoj zamišljenoj, ali i stvarnoj granici kapaciteta prihvata. Postoji rašireno shvaćanje o nebitnosti prirode, a obožavanja tehnologije. To rezultira shvaćanjem da su prirodni sustavi podložni

gospodarenju i ovladavanju pomoću tehnologije bez granica. A razočaranje, posebno u postkomunističkim zemljama, dolazi i od toga što porast materijalnih bogatstava ne vodi automatski do jednakosti i pravednosti, bilo unutar neke države, bilo između država. Tržišni sustav ovisan je o htijenju i željama i time opterećuje ekosustav i društveno uređenje. Svaki ozbiljan političar zna da se mora hrvati s problemima ekscesa, a ne potreba. Kao znanstvenik imam osjećaj da je jedan od glavnih problema održivog razvitka i zaštite okoliša u obrazovanju na svim razinama. Problem je kako organizirati obrazovanje za političare?

U **Tablici 4** navedeni su neki kriteriji upotrebe resursa, koji se mogu definirati pojmom **okolišnog prostora** (*environmental space*).

Ovo je jedan od mogućih pokušaja približavanja shvaćanju da je osnovica zaštite okoliša gospodarenje resursima, i to u onom prostornom okviru u kojem se međusobni odnosi isprepleću.

Tablica 4 – Okolišni prostor (*Environmental Space*)

Definicija:	
KOLIČINA PRIRODNIH DOBARA KOJA SE MOŽE ISKORIŠTAVATI UNUTAR OKVIRA ODRŽIVOG ŽIVLJENJA	
PET INDIKATORA OKOLIŠNOG PROSTORA:	
1. ENERGIJA	TIP, PROIZVODNJA, POTROŠNJA PO JEDINICI PROIZVODA (ILI PO JEDINICI DRUŠTVENOG PROIZVODA)
2. VODA	PITKA VODA, ZAŠTITA POVRŠINSKIH I PODZEMNIH VODA
3. TLO	STANJE POLJOPRIVREDNIH TALA, ŠUMA, ZAŠTIĆENIH PODRUČJA, URBANIZACIJA
4. NEOBNOVLJIVI RESURSI	primjer: UPOTREBA FOSILNIH GORIVA, POTROŠNJA METALA
5. OBNOVLJIVI RESURSI	primjer: DRVO KAO SIROVINA I KAO IZVOR ENERGIJE

HRVATSKA I NJEZIN ODNOS PREMA NOVIM KRETANJIMA

Za Hrvatsku je karakteristična ekonomska procjena da je veći dio kapitala prirodni, a znatno manji onaj stvoreni (antropogeni). Ima procjena da je to možda 80:20%. Prema tome, nije niti neočekivano niti iznimno, da bi svaki razvitak, posebno brzi razvitak, mogao ići pretežno na teret iskorištavanja prirodnog kapitala. Zanimanje za investicije u hrvatsko gospodarstvo slabo je, ne samo zbog rata i ratnih okolnosti.

U **Tablici 5** navedene su neke razvojne opcije, koje iako su stvorene u razvijenom svijetu imaju značajan utjecaj na daljnji gospodarski razvitak Hrvatske. U tablici su navedeni socijalni, gospodarski i okolišni troškovi za (1) ukidanje nekih kritičnih proizvodnih pogona, (2) za koncentraciju i restrukturiranje tih pogona te (3) za održavanje postojećeg stanja. Iz razmatranja proizlazi da je ukidanje nekih zagađujućih industrijskih pogona najpovoljnije za okoliš, a zadržavanje sadašnjeg stanja najnepovoljnije.

Turističke djelatnosti duž jadranske obale i nekoliko desetaka većih otoka svjedoče o naravi interesa za hrvatski prirodni kapital i za njegove razvojne mogućnosti. Stoga je i uloga novostvorene države da postane čuvarom tog dragocjenog prirodnog

kapitala. U današnjem svijetu to se postiže stvaranjem restriktivnog zakonodavstva i stvaranjem uvjeta za djelotvornu lokalnu upravu, koja se mora brinuti za stanje i kvaliteta okoliša. Zadržati u tom okviru interes za razvitak i za nadoknađivanje neostvarenih pravila zaštite okoliša predstavlja osnovni, važni problem provođenja gospodarske politike.

Hrvatska je sudjelovala na konferenciji UNCED-a u Rio de Janeiru, a predstavljao ju je predsjednik koalicijske vlade. Prihvatila je i potpisala obje nove rezolucije predložene na toj konferenciji: onu o očuvanju biodiverziteta i onu o sprečavanju promjena klime. Obveze, zapravo konzekvencije tih konvencija nisu provedene ni do danas, četiri godine poslije tog potpisivanja. Možda moram ovu tvrdnju, karakterističnu za stav prema obvezama internacionalnog karaktera navesti ne kao glavni primjer problema s kojima se Hrvatska susreće, već kao karakteristiku odnosa prema okolišu i razvitku.

Tablica 5 – Razvojne opcije

AKCIJA	CIJENA PROVEDBE AKCIJE			
	SOCIJALNA	EKONOMSKA	OKOLIŠNA	
			POVOLJNA	NEPOVOLJNA
1. ZATVARANJE POSTROJENJA				
VCM	SREDNJA	VISOKA	ZRAK, ZDRAVLJE	NEMA
ALUMINIJ	NISKA	SREDNJA	ZRAK, VODA, ZDRAVLJE	NEMA
FEROLEGURE	SREDNJA/NISKA	SREDNJA	ZRAK, ZDRAVLJE	NEMA
2. KONCENTRACIJA I RESTRUKTURIRANJE	VISOKA (POPULACIJSKE PROMJENE)	VRLO VISOKA (REGIONALNE NERAVNOTEŽE)	POBOLJŠANJE U DRUGIM PODRUČJIMA	ŽRTVOVANA PODRUČJA; PROŠIRIVANJE DEGRADACIJE EKOSUSTAVA
3. ZADRŽAVANJE POSTOJEĆEG				
KRATKOROČNO	NIŠTA	NIŠTA	NIŠTA	DEGRADACIJA OKOLIŠA
DUGOROČNO	SOCIJALNI NEMIRI	GUBITAK KOMPETITIVNOSTI	NIŠTA	GUBITAK BIODIVERZITETA; GUBITAK OTPORNOSTI EKOSUSTAVA

Konvencija o očuvanju biodiverziteta odraz je novih shvaćanja u težnji prema globalnoj politici odnosa prema gospodarskom razvitku i zaštiti okoliša (Glowka i sur., 1994). Ona je izraz adaptivnog pristupa novostvorenom znanju, promijenjenim okolnostima u okolišu, socijalnim i društvenim uvjetima. Konvencija ne poznaje čvrsta,

nepromjenljiva pravila, nepromjenljive kriterije i standarde. Povrh svega, u njima nema ni spomena o načelima koja su predstavljala prevladavajuću doktrinu 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća, npr. o načelu »zapovijedi i kontroliraj« (*command-and-control principle*). Karakteristično je da Konvencija ne slijedi pravnu normu Europske unije, koja naređuje ciljeve, »zadovoljavajuće razine« kvalitete vode, zraka i proizvoda i drugih oblika djelatnosti koje su obvezatne (*European Community*, 1993). Umjesto toga Konvencija stavlja odlučivanje na nacionalnu razinu. Jer člankom 1. postavljaju se ciljevi (*objectives*), a onda se člankom 6. traži, od svake članice pojedinačno, formuliranje nacionalnih strategija i planova za primjenu. Kao uvjeti postavljeni su zahtjevi za uvođenje (i) sustava informacija, (ii) inovativnog menadžmenta, (iii) odgovarajuće legislativne i (iv) ekonomskih poticaja. Za sve te djelatnosti nužan je i suvremeni sustav nadzora (»monitoriranja«).

Hrvatski legislativni sustav poznaje uglavnom samo sektorski pristup. U zakonu o zaštiti okoliša, koji bi trebao biti suvremeno koncipiran u objedinjavanju razvitka i zaštite okoliša, prevladava sektorski zaštitarski pristup. Postojeći Zakon o zaštiti okoliša zastario je već prije svog donošenja, a zapravo je uspješan samo kao pravilnik za dodjelu »zelenih povelja«, djelatnosti koja je visoko subjektivna. Ne postoje ni drugi zakoni koji bi objedinjavali kontrolu nad jednim segmetom prirode povezujući ga s drugim. Zakon o zaštiti zraka ne štiti vode, a velika postrojenja u najboljem slučaju pročišćavaju zrak prijenosom zagađivala u vodu. Uostalom, daljnja su razmatranja nepotrebna, jer Zakon o zaštiti prirode nije dovoljno odrazio Konvenciju o zaštiti biodiverziteta. Hrvatska je nepravedna prema svom okolišu, potičući uglavnom tehnološki razvitak, čak i turističku privredu ekstenzivnog tipa na račun iskorištavanja okoliša, i u zaštićenim područjima, a pogotovo u jadranskom obalnom pojasu.

Što proizlazi iz promatranja toga stanja? Proizlazi samo potvrda da je Hrvatska nastavila s načinom razvitka karakterističnim za »gospodarski uspješne« godine komunističkog sustava: **razvitak pod svaku cijenu!** Prevladavajuća je filozofija većine privrednika, i pretežno članova svijeta dosadašnjih vlada, da se zaštita okoliša odgađa za bolja vremena. Ovo je utoliko točnije što se zatvaranje nekih velikih industrijskih postrojenja – velikih zagađivača okoliša – ostvaruje samo tamo i onda ako su oni ujedno i gospodarski preživljene tehnologije, odnosno ekonomski »gubitaši«.

Osobitost je druge konvencije iz Rija, one o promjeni klime, da propisuje takva stanja gospodarstva koja će smanjivati količine »stakleničkih« plinova (*greenhouse gases*), prije svega ugljičnog dioksida (CO²). Hrvatska ima planove samo za podizanje novih energetske postrojenja, ponajviše na uvozni ugljen. Suvise strategije koja bi u obzir uzela obveze iz Konvencije još ni danas nema. Reakcija je lokalnog stanovništva Istre ili srednje Dalmacije, gdje se nalaze lokacije predviđenih elektrana, ogorčeno protiv toga. Efekt NIMBY (*Not in my backyard*) vrlo je raširen, ne zbog poznavanja Konvencije i obveza, već zbog protesta prema degradaciji lokalnog pučanstva do razine promatrača djelatnosti, koje se u njihovoj regiji obavljaju za potrebe drugih. Nažalost, reakcije pučanstva su, sa stajališta zaštite okoliša, emocionalne a ne racionalne.

Iako se u tome vide pojave koje nisu nepoznate ni u zemljama ustaljene demokracije i tržišne privrede, zemljama koje nisu imale povijesnu nesreću prolaziti kroz razdoblje komunističke centralno-planske privrede, ovo su ipak reakcije društvenog nepovjerenja prema nosiocima vlasti. U tome je i problem mnogih postkomunističkih zemalja. Hrvatska je unatoč specifičnim okolnostima stvaranja nacionalne države i rata

za njezinu obranu, ipak potpala pod utjecaje jedne loše politike obrazovanja za okoliš i održivi razvitak, i navedeni su primjeri rezultati takvog stanja.

Prve, možda spontane, reakcije države na te pojave karakteristične su. Ondje gdje država nema neposrednog interesa, ili bolje rečeno vidljive koristi, zanemaruje svoje obveze. Tamo gdje su državni i poduzetnički interesi naglašeni, sva je snaga države usmjerena k ostvarivanju parcijalnih ciljeva, čak i uz cijenu zanemarivanja međunarodnih obveza.

Mogao sam analizirati i pristup Barcelonskoj konvenciji, dva desetljeća po njezinu donošenju i ratificiranju. Hrvatska je sukcesijom bivše države olako prihvatila obveze o zaštiti Mediterana. Osim mnogih studija znanstvenog i prostorno-planskog tipa, kao i monitoringa nekih zagađivala (*pollutants*), neke druge obvezatne djelatnosti nisu zapravo ni započete. Jadransko područje bit će, prema gospodarskim predviđanjima, jedno od onih regija Hrvatske koje će doživjeti najveći gospodarski procvat u idućem desetljeću, te će time biti i ugrožen njegov okolišni kapital.

Mnogo sličnosti našlo bi se i u drugim državama središnje i istočne Europe. Barem tako proizlazi iz iskustva koje smo stekli surađujući s IUCN-ovom (*International Union for the Conservation of Nature*) programskom grupom za tu europsku regiju. Problemi su ekološki, ekonomski i socijalno vrlo slični. Bilo je otužno promatrati neke političare koji su 1990. procijenili ukupnu ekološku štetu postkomunističkih zemalja na nekih 600 milijardi USD i očekivali da će zapadni svijet platiti troškove remedijacije. O socijalnim i gospodarskim preduvjetima za stvarnu, novu politiku razvitka i zaštite okoliša nije u tim zemljama bilo mnogo sluha.

Kod toga je 6. poglavlje IUCN-ove Strategije za održivo življenje, pod naslovom: »Promjena osobnih shvaćanja i prakse« (*Changing of personal attitudes and practices*) (IUCN, 1991), već negdje na početku perioda demokratizacije Europe najavilo bit i strukturu nastajućih socijalnih problema. Odgovor je: obrazovanje na svim razinama. Pitanje je imamo li dovoljno vremena da dočekamo pojavu obrazovanih ljudi prije nego što dobru staru Europu pretvorimo u neodrživu zajednicu?

LITERATURA:

- Brooks, H. (1992). The Concepts of Sustainable Development and Environmentally Sound Technology. *ATAS Bulletin*, 1(7)19:24.
- Brundtland, G. H. (1987). The World Commission on Environment and Development (Gro Harlem Brundtland, Chairperson), *Our Common Future*. Oxford: Oxford University press.
- Chiras, D. D. (1995). Principles of Sustainable Development: A new Paradigm for the Twenty First Century, *Enviro. Carcino. and Ecotox. Revs.*, C 13(2):143–178.
- Dooge, J. C. I., Goodman, G. T., La Riviere, J. W. M., Marton-Lefevre, J., O'Riordan, T. i Praderie, F. (1992). *An Agenda for Science for Environment and Development into the 21th Century (ASCEND 21)*. Paris: ICSU/Cambridge: University Press.
- *** European Community, (1993). The Fifth Programme: A new Strategy for the Environment and Sustainable Development. *Off. J. Eur Commun.*, C 138:(36).
- Glowka, L., Burhenne-Guilmin, F. i Synge, H. (1994). *A Guide to the Convention on Biological Diversity*. Gland and Cambridge: IUCN.

Grumbine, R. E. (1994). What is Ecosystem Management. **Conservation Biol.**, 8:27–38.

*** Independent Commission on International Development Issues (Willy Brandt, Chairman) (1980). **North – South: A Programme for Survival**. London: Pan Books.

*** IUCN (1991). **Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Development**. Gland: IUCN, UNEP and WWF.

Munro, D. A. (1995). Sustainability: Rhetoric or Reality. U: Trzyna, T. C. i Osborn J. K. (Eds.). **A Sustainable World – Defining and Measuring Sustainable Development**. London: IUCN and Intl. Center for Environment and Public Policy, Earthscan Publ.

*** United Nations (1992). **AGENDA 21**, Doc. A/CONF.151/4 P. I – IV. New York.

Viederman, S. (1995) Knowledge for Sustainable Development: What Do We Need to Know? U: Trzyna, T. C. i Osborn J.K. (Eds.), **A Sustainable World – Defining and Measuring Sustainable Development**. London: IUCN and Intl. Center for Environment and Public Policy, Earthscan Publ.

CONTEMPORARY ISSUES OF THE COMPREHENSION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ENVIRONMENTAL PROTECTION IN POST-COMMUNIST COUNTRIES: AN EXAMPLE OF CROATIA

Velimir Pravdić

Center for Marine Research, "Ruđer Bošković" Institute, Zagreb

Summary

The paper deals with the origins and the definitions of sustainable development, as practiced in the two European regions: the western European Community, and in the post-communist countries of Central and Eastern Europe, to which also Croatia belongs. The overview of events in environmental concern world-wide, in the last 25 years, shows that there is evidence of fast changes which have left communist countries behind. Major concern of the paper is the existing lack of accepted definition and of criteria for the identification of sustainable development. Five recognition criteria are given as presented in the open literature. Using the examples of implementation of Conventions accepted at the UNCED Conference in Rio de Janeiro in 1992, the paper discusses the shortcomings of current policies of sustainability in Croatia.

Key words: *Croatia, environmental protection, sustainability, sustainable development*

AKTUELLE PROBLEME BEIM VERSTÄNDNIS DER NACHHALTIGKEIT UND DES UMWELTSCHUTZES IN POSTKOMMUNISTISCHEN LÄNDERN: DAS BEISPIEL KROATIENS

Velimir Pravdić

Meeresforschungszentrum, Institut "Ruđer Bošković", Zagreb

Zusammenfassung

Gegenstand der Diskussion ist die Entstehung und Definition des Begriffs der Nachhaltigkeit sowie seine Interpretation in zwei europäischen Regionen, der westlichen Europäischen Gemeinschaft und den postkommunistischen Ländern Mittel- und Osteuropas, zu denen auch Kroatien gehört. Ein Überblick über das Historiat des Umweltschutzgedankens in den vergangenen 25 Jahren weist auf rasche Veränderungen hin, denen die ehemaligen kommunistischen Länder aus ideologischen Gründen nicht folgten. Besondere Aufmerksamkeit schenkt der Autor der Frage des Mangels an präzisen Definitionen und Kriterien zur Erkennung der Nachhaltigkeit, wobei er einige Kriterien der Nachhaltigkeit nennt, die in der modernen Weltliteratur vorgeschlagen werden. An Beispielen der Durchführung internationaler, auf der UN Konferenz in Rio de Janeiro angenommener Konventionen wird auf die Mängel der gegenwärtigen Nachhaltigkeitspolitik in Kroatien hingewiesen.

Grundbegriffe: *erhaltbare Entwicklung, Kroatien, Nachhaltigkeit, Umweltschutz*